

ПОНЯТТЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ДИТИНИ

Першим офіційним актом, який підкреслив значення людини в історії, «відкрив» проблему прав людини, є Декларація прав людини і громадянина 1789 р. [1]. Декларація 1789 р. не тільки констатує природні права людини, а й передбачає, що мета всякого політичного союзу — це забезпечення природних і невід'ємних прав людини, а суспільство, де не забезпечена гарантія прав і нема розподілу влад, не має Конституції [2].

Поняття «права людини» ввійшло в правовий обіг радянською часу ще в 1977 р. у зв'язку із закріпленням у ст. 29 Конституції СРСР принципів зовнішньої політики СРСР, де сказано, що відносини СРСР з іншими державами будуються на основі поваги прав людини і основних свобод.

Особлива увага української спільноти звернена сьогодні на проблему особистих немайнових прав, що потребує більш ретельного вивчення та вдосконалення. У цивілістиці дослідженням цього питання займалися Л. О. Красавчикова, Е. А. Флейшиц, В. А. Рясенцев, Р. Шишка, М. Н. Малєйна, Е. М. Ворожейкін. Дана робота має на меті розглянути характерні ознаки особистих немайнових прав дитини як фізичної особи та з'ясувати поняття особистих немайнових прав дитини.

У сучасній юридичній літературі неодноразово підкреслювалось, що особисті немайнові відносини потребують більш детального законодавчого закріплення. Значним кроком на шляху подолання прогалин, що існували в цивільному законодавстві щодо особистих немайнових прав фізичної особи, стало створення ЦК України та СК України. На противагу ЦК РФ 1996 р., який містить лише декілька статей, що регулюють особисті немайнові права громадянина [3], друга книга ЦК України більш повно регулює особисті немайнові права фізичної особи та містить три глави: 1) загальні положення про особисті немайнові права фізичної особи; 2) особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи; 3) особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи. СК України містить глави, що регулюють особисті немайнові права та обов'язки подружжя та особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей. Положення ЦК України, розроблені на «керуванні принципами зверхності не просто закону, а права, пріоритету особистості, її природних прав...» [4].

Сучасне законодавство незалежної України повинно віддавати перевагу пріоритету прав людини, їх забезпеченню та реалізації. Саме з цим і пов'язаний, на нашу думку, теоретичний і практичний інтерес дослідження правової природи особистих немайнових прав, аналіз і обміркування тих фундаментальних особливостей і властивостей, що відображають внутрішній зміст і структуру цих прав, а також їх місце взагалі у системі права.

Особисті немайнові права громадян віднесені до конституційних та невідчужуваних прав, які захищаються в цілому законодавством України, у тому числі й цивільно-правовим, і з позиції цивільного права є об'єктом цивільних право-

відносин. Якщо конституційне право розглядає особисті немайнові права громадян, то цивільне право вивчає особисті немайнові права фізичної особи, а СК під фізичними особами розуміє батьків та дітей. Таким чином, суб'єктом конституційного права є громадянин, цивільного — фізична особа, сімейного — батьки та діти.

У спеціальній юридичній літературі ми зустрічаємось із правовими категоріями «особисті права», «особисті блага», зміст яких потребує уточнення, особливо з позиції цивільно-правового регулювання.

Слід відмітити, що вперше термін «особисті блага» ввійшов у правовий обіг у 1938 р. Тоді М. М. Агарков назвав такими «блага, які невіддільні від особистості людини» [5].

Цей термін був прийнятий цивілістичною наукою і розвинутий іншими вченими-цивілістами. Так, у К. А. Флейшиц ми зустрічаємо положення про те, що права на блага, невідокремлювані від особистості, тобто права, які охороняють непротиправні прояви індивідуальних рис, здібностей людини. Таке визначення особистих прав створює певне уявлення як про об'єкт цих прав, так і про їх зміст і тим самим розкриває соціальну роль та цінність цих прав [6].

Варто зауважити, що у роботах К. А. Флейшиц вже виникає поняття «права на блага, невіддільні від особистості», тобто самі блага є об'єктом особистих прав.

Аналогічної позиції дотримувався і Д. М. Генкін, зазначаючи, що у більш вузькому розумінні особисті немайнові права — це тільки права на блага, невіддільні від особистості [7].

Отже, у цивілістичній літературі з'явилися такі поняття, як «особисті блага» й «права на блага, невіддільні від особистості», що співіснують паралельно одне одному і сьогодні.

Тому слід вважати об'єктом особистих немайнових відносин особисті немайнові права на блага, невіддільні від особистості, адже ми не можемо ставитися до життя, здоров'я, свободи, особистої недоторканності як до речей або інших аналогічних об'єктів цивільного права; не можемо сказати, що ми володіємо, розпоряджаємося, користуємося цими благами; доречно зазначити, що об'єктом володіння є самі права [8].

Подібну точку зору висловлював В. Д. Костюк, який говорить про юридично захищені немайнові блага, що належать громадянину від народження і в силу закону [9].

Цивільні немайнові відносини виникають з приводу благ, що не мають матеріального характеру. Вони мають цілий ряд характерних ознак: нематеріальний характер особистих прав; особливий об'єкт особистих прав; специфіка підстав їх виникнення та припинення; індивідуалізація особистості.

Нематеріальний характер особистих прав проявляється в тому, що вони позбавлені економічного змісту. Це означає, що особисті немайнові права не можуть бути оцінені точно (в грошовому еквіваленті), їх здійснення не супроводжується майновим еквівалентом з боку інших осіб.

Об'єм та склад немайнових прав громадянина не залежать в прямому відношенні від об'єму та складу майна [10].

Направленість на виявлення та розвиток індивідуальності особистості проявляється в тому, що інститут особистих немайнових прав дозволяє відрізнити одного суб'єкта права від іншого, охороняє їх самобутність та своєрідність. Адже суспільство — це не стадо однорідних людських осіб, які можна замінити один одним, а союз самоцінних особистостей, що мають право на індивідуальність [11, 59]. Безумовно, кожний громадянин володіє особистим комплексом і майнових прав, який дає змогу виділити його серед інших, але все ж майнові права мають пріоритет при індивідуалізації.

Самостійною ознакою особистих немайнових прав є особливості їх об'єктів. Об'єктами особистих немайнових прав можуть виступати нематеріальні (духовні) блага і результати інтелектуальної діяльності.

Ю. К. Толстой, А. П. Сергеева акцентують увагу на тому, що законодавець виділяє блага двох рівнів: благо першого рівня — власне нематеріальне благо, нерозривно пов'язане з особистістю; благо другого рівня — особисте немайнове право, що кореспондує нематеріальному благу чи існує окремо від нього [12, 271]. Саме особисте немайнове право і його об'єкт тісно взаємопов'язані, але їх не можна отожднювати. Г. Ф. Шершеневич писав, що суб'єктивне право є засіб для забезпечення користування благами, але останнє також мало належить до поняття прав, як сад до садової огорожі [13].

Як специфічна ознака в юридичній літературі розглядається невідчужуваність та непередаваність нематеріального блага [14; 15].

Обґрунтовується також точка зору про те, що із смертю особи припиняються її суб'єктивні права і інтереси як соціальні потреби. У разі учинення позову з метою поновлення справедливості, проти приниження особистих гідностей, ділової репутації і честі померлого предметом судового захисту виступають інтереси самого заявителя, що потребує охорони свого права, а також береться до уваги суспільний інтерес [16].

Ш. Т. Тагайназаров говорить про те, що деякі нематеріальні блага в якійсь мірі можуть бути навіть якимсь чином і відокремлені від особистості [17]. Вказувалось і на те, що нематеріальні блага, що виникли, у подальшому живуть самостійно, оскільки не зливаються з особистістю [18]. Стосовно честі робиться висновок, що вона після смерті не втрачає цінності, значимості і залишається благом для близьких померлого та суспільства [19].

У цілому можна погодитися з визнанням об'єктивно існуючих інтересів померлих, що «переживають» людину (інтереси автора, винахідника) [20].

У цьому випадку після смерті громадянина ознака «невідокремленості» не є характерною та вирішальною для особистих благ [21]. Узаконена можливість здійснення та захисту немайнових прав після смерті їх володаря третіми особами приводить до думки про існування деяких нематеріальних благ у відриві від особистості після смерті людини. Це стосується перш за все таких благ, як честь, ім'я, індивідуальний образ, таємниця приватного життя. Але після фізичної смерті людини не існують самостійно такі блага, як життя, здоров'я, особиста свобода, недоторканність приватного життя [22].

Можна зробити висновок, що у розглянутих нами випадках охороняється

сукупність взаємопов'язаних інтересів: самого носія інтереса, третіх осіб і суспільства у цілому.

Інколи до специфіки нематеріального блага відносять мінливість. Деякі дослідники підкреслюють, що моральна оцінка людини (честь) міняється разом із зміною її поведінки [19]. Честь людини протягом усього життя зазнає змін під впливом вчинків та подій. Може мінятись індивідуальний образ, здоров'я і навіть ім'я.

Ще однією ознакою особистих немайнових прав є специфіка підстав їх виникнення та припинення. Немайнові права можуть виникати (чи припинятись) у разі настання певних подій, внаслідок юридичних вчинків, породжуватись актами компетентних органів.

До подій відносять обставини, виникнення чи розвиток яких не залежить від волі людей (народження, досягнення певного віку та ін.). Так з моменту народження людині належить суб'єктивне право на ім'я, здоров'я, сприятливе навколишнє середовище, індивідуальний образ.

Юридичні вчинки характеризуються як правомірні дії суб'єкта цивільного права, що здійснюються незалежно від наміру викликати певні правові наслідки, але які виникають в силу закону: наприклад, створення твору науки породжує право авторства.

Під юридичним актом розуміють правомірну дію компетентного державного органу, направлену на досягнення правового результату. Так, право авторства на винахід виникає з юридичного акту — реєстрації в Патентному відомстві.

Таким чином, особисте немайнове право — суб'єктивне право, що виникає з приводу благ, позбавлених економічного змісту, тісно пов'язане з особистістю управомоченого, що індивідуалізує його та має специфічні підстави виникнення та припинення [23].

Слід мати на увазі, що термін «особисті права» служить для позначення різноманітних суб'єктивних прав. Різноманітність змісту і розуміння цього терміна була охарактеризована ще М. М. Агарковим. Він писав, що терміном «особисті права» користуються у таких випадках:

1) його застосовують як синонім терміна «зобов'язальні права» для протиставлення останніх речовим правам;

2) вони служать для позначення прав, які належать окремій особі, на відміну від прав того чи іншого колективу (держави, кооперативної чи суспільної організації); у цьому розумінні особистим правом є особиста власність і т. д.;

3) особистими правами називають також ті майнові права, які не можуть бути відчужуваними, наприклад право на пенсію, на заробітну плату тощо;

4) особистими правами називають всякого роду немайнові права, зокрема права, що виникають з особистих сімейних відносин;

5) особистими правами називають деякі немайнові права, а саме ті, що захищають проти всякого і кожного, так звані права на блага, невіддільні від особистості суб'єкта права [24].

ЦК України, беручи до уваги специфічні ознаки особистих немайнових прав, дає їх загальну характеристику, визначаючи, що особисті немайнові права нале-

жать кожній фізичній особі від народження або за законом; не мають економічного змісту; тісно пов'язані з фізичною особою, яка не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав та володіє ними довічно.

Крім загальної норми, розробники ЦК України передбачили й спеціальні норми, які регламентують кожне суб'єктивне право. Саме класифікація особистих прав фізичної особи, яка запропонована у ЦК України, підтверджує традиційну думку, що людина в праві і повинна розглядатися в двох аспектах: а) як фізична істота; б) як істота соціальна.

Як фізична істота — людина до самої смерті повинна володіти благом життя, захищати його, підтримувати своє здоров'я, щоб забезпечити існування життя.

Ще І. А. Покровський писав, що перше, чого потребує людина, — це охорона її елементарних благ — життя, тілесної недоторканності, свободи [11, 100].

Отже, серед особистих немайнових прав особисті немайнові права, що забезпечують фізичне існування людини, займають привілейоване місце.

Їх специфіка полягає в тому, що:

- по-перше, це основні особисті права, які базуються на природних правах людини, належать людині внаслідок народження. Так народившись малюк вже стає суб'єктом правових відносин і наділяється певними правами, зокрема правом на життя, правом на здоров'я тощо. Більш того, і за ненародженим малюком резервуються деякі права, наприклад право на спадщину, право на відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я або смертю годувальника, та інші права;

- по-друге, це суб'єктивні права, щодо них не допускається правонаступництво, бо вони не передаються ні за угодою, ні у спадок;

- по-третє, це права — абсолютні, їх носіям протистоїть невизначена кількість зобов'язаних осіб, кожна з яких зобов'язана утримуватися від порушення цих прав [25];

- по-четверте, це права позбавлені економічного змісту, вони лише індивідуалізують особу, тому в юридичній літературі підкреслюють, що їм властива така якість, як нетоварність [12, 272];

- по-п'яте, це права, які мають специфічний об'єкт. Об'єктом особистих немайнових прав є блага, невіддільні від особистості: життя, здоров'я, свобода, особиста недоторканність, честь, гідність, особисте життя. Хоча в юридичній літературі існує й інша позиція. Так, Р. Халфіна вважає, що забезпечуються і охороняються державою не право на недоторканність, честь, гідність, а самі ці блага. Для їх охорони нема необхідності у конструкції якихось правовідносин. Такі правовідносини були б настільки невизначеними, що їх конструкція ніякої корисної функції не виконувала б [26];

- по-шосте, це права, що гарантуються підвищеними мірами і, перш за все, конституційними засобами.

Все вище розглянуте стосовно особистих немайнових прав фізичної особи в повній мірі можна застосувати і говорячи про права неповнолітнього, права дитини, адже дитина є також фізичною особою.

Проте особисті немайнові права дитини мають деякі специфічні риси, такі як підстави виникнення, строковий характер представництва і захист прав та інтересів своїх дітей батьками, у цих правовідносинах поєднуються інтереси батьків та дітей.

Особисті немайнові права охороняються рядом галузей права. У сімейному праві особисті немайнові права займають значне місце. СК України містить спеціальну гл. 13 «Особисті немайнові права і обов'язки батьків і дітей», яка збирає норми, що регулюють особисті відносини батьків і дітей та сприяють формуванню дитини як особистості.

Вони складаються між людьми на основі шлюбу, кровного споріднення, прийняття дітей в сім'ю на виховання. Факт народження дитини, засвідчений у встановленому законом порядку, тобто зареєстрований в органі РАЦСУ, є підставою виникнення особистих немайнових та майнових прав і обов'язків батьків і дітей. Ці права та обов'язки, як і будь-які інші сімейні права та обов'язки, тісно пов'язані з особою їх носія і не мають майнового (економічного змісту) та грошової оцінки. Вони не передаються і не відчужуються [27]. Ці права належать усім без винятку батькам та дітям у рівному обсязі. Основна частина цих прав виникає з моменту народження людини, тобто вони є її природними правами [28]. Вони мають строковий характер, оскільки належать батькам і дітям, як правило, лише до досягнення дітьми повноліття. Після настання повноліття, а також при набутті неповнолітньою особою або наданні їй повної цивільної дієздатності ці права припиняються; у зазначених відносинах поєднуються інтереси батьків та дітей [29]. Батькам належить право та обов'язок на представництво і захист інтересів своїх дітей, тобто вони здійснюють права та обов'язки останніх. Характерною ознакою особистих немайнових прав та обов'язків батьків і дітей є те, що деякі з них одночасно є їх суб'єктивними сімейними обов'язками [30]. До таких прав належать: право батьків на виховання своїх дітей, право присвоєння дитині імені, прізвища та по батькові, право представляти та захищати інтереси дитини.

Таким чином, особисті немайнові права дитини — це природні, невід'ємні права, що виникають з приводу благ немайнового характеру, позбавлені економічного змісту та грошової оцінки, тісно пов'язані з особою носія, що індивідуалізує його, не передаються і не відчужуються, мають специфічні підстави виникнення та припинення, носять строковий характер, належать усім без винятку батькам та дітям у рівному обсязі, захищаються батьками та регулюються ЦК та СК України.

Література

1. Даниленко В. П. Декларация прав и реальность: К 200-летию Декларации прав человека и гражданина. — М.: Междунар. отношения, 1989. — С. 4.
2. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: Учеб. пособие / Сост. В. П. Садиков; Под ред. З. М. Черпиловского. — М.: Фирма Гардарика, 1996. — С. 206.
3. Гражданский кодекс Российской Федерации. — М.: ОМЕГА-Л, 2005. — С. 14–25.
4. Скакуп О. Ф., Опопенко В. В. Потрібно формувати завершене цивільне законодавство України.

- ни на основі приватного права // Вісник Академії правових наук України. — 1994. — № 2. — С. 96.
5. Красавчикова Л. О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации. — Екатеринбург, 1994. — С. 12.
 6. Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран. — М.: Юрид. изд-во ЦКЮ СССР, 1941. — С. 9.
 7. Советское гражданское право / Под ред. Д. М. Генкина. — М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1950. — Т. 1. — С. 193.
 8. Шишка Р., Пушкин А. О совершенствовании проекта нового Гражданского кодекса Украины // Бизнес Информ. — 1994. — № 25. — С. 8.
 9. Костюк В. Д. Нематериальные блага. Защита чести, достоинства и деловой репутации. — М., 2002. — С. 8.
 10. Пассек Е. Неимущественный интерес в обязательстве. — Юрьев, 1893. — С. 10.
 11. Покровский И. Л. Основные проблемы гражданского права. — Петроград, 1917. — С. 59, 100.
 12. Гражданское право: Учебник / Под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. — М.: ТЕИС, 1996. — Ч. 1. — С. 271, 272.
 13. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. — М., 1912. — С. 613.
 14. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву. — М., 1940. — С. 38.
 15. Ярошенко Н. Б. Жизнь и здоровье под охраной закона. — М., 1990. — С. 11.
 16. Лукасян Р. Проблемы интереса в советском гражданском процессуальном праве. — Саратов, 1970. — С. 20.
 17. Тагайназаров Ш. Т. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных прав граждан в СССР. — Душанбе: Дониш, 1990. — С. 24.
 18. Мезрип Б. Н. Личные неимущественные отношения в предмете советского гражданского права // Актуальные проблемы гражданского права. — Свердловск, 1986. — С. 28.
 19. Беляевский А. В., Придворов П. А. Охрана чести и достоинства личности в СССР. — М.: Юрид. лит., 1971. — С. 33.
 20. Малейн П. С. Гражданский закон и права личности в СССР. — М.: Юрид. лит., 1981. — С. 117.
 21. Егоров К. Ф. Личные неимущественные права граждан в СССР // Вопросы советского права: Учен. зап. ЛГУ. — 1953. — № 151. — С. 143.
 22. Малейна М. П. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. — М., 2001. — С. 15.
 23. Малейна М. Н. Защита личных неимущественных прав граждан. — М.: Знание, 1991. — С. 9.
 24. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права. — М: Госюриздат, 1963. — С. 72.
 25. Гражданское право Украины / А. А. Пушкин, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка и др.; Под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. — Х.: Основа, 1996. — Ч. 1. — С. 191.
 26. Халфица Р. О. Общие учения о правоотношениях. — М.: Юрид. лит., 1974. — С. 124.
 27. Сімейне право України / За ред. Ю. С. Червоного. — К.: Істина, 2004. — С. 237.
 28. Сімейне право України / За ред. В. І. Борисової, І. В. Жилипкової. — К.: Юріком Інтер, 2004. — С. 154.
 29. Рясенцев В. А. Семейное право. — М., 1971. — С. 180.
 30. Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР. — М., 1972 — С. 187–188.